

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2024-2-14>

Р. І. Сірко¹, В. І. Слободяник¹, А. В. Слободяник²

¹Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Львів, Україна

²Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9398-6272> – Р. І. Сірко

<https://orcid.org/0000-0001-6533-3453> – В. І. Слободяник

<https://orcid.org/0009-0006-8765-3099> – А. В. Слободяник

slobodyanyk2014@gmail.com

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АРХЕТИПІЧНИХ ОБРАЗІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЧАКЛУНСТВОМ

Стаття присвячена психолінгвістичному аналізу архетипічних образів, пов'язаних з чаклунством. Виявлено, що у сучасній культурі різних народів світу існують архетипічні образи, які мають схожість у своїх психологічних характеристиках: Баба-відьма та злий Дід (Україна); баба Яга та Кошій (росія); відьма та чаклун (Західна Європа), тощо. В основі цих фольклорних образів стоять історичні персонажі мага, волхва, жриці, тобто служителів дохристиянських релігійних культів, які володіли надзвичайними здібностями, магічною силою, особливими знаннями. Етимологічний та лексичний аналіз архетипічних образів показав амбівалентне трактування: з одного боку – це мудра жриця, що відає та володіє потаємними знаннями, має надприродні здібності, лікує, вміє передбачити майбутнє; з другого боку – це злий чаклун, що приносить біди, ворог, вміє наврочити та зачаклувати.

Встановлено, що чаклунка, чародій, чарівник, відьма, віщунка, відун, характерник, мольфар, знахарка, ворожбит, голдовник, колдун, волхв, жриця, маг, чудесник, шаман – ці всі слова мають подібне семантичне значення: займатися магією, тобто творити чари та дива, ворожити, лікувати та пророкувати майбутнє, при цьому вищезазначені функції в своїй основі доволі часто не несли негативного змісту.

Культурологічний аналіз дає підстави стверджувати про спільні риси на символічному архетипічному рівні. Всі вони володіють «магічною силою», яка дає їм можливість використовувати свої надприродні здібності як на добро, так і на злі справи.

Ключові слова: архетип, відьма, чаклун, психолінгвістичний аналіз, ініціація.

R. I. Sirko¹, V. I. Slobodanyk¹, A. V. Slobodanyk²

¹ Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

² Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF ARCHETYPICAL IMAGES RELATED TO WITCHCRAFT

The article is devoted to the psycholinguistic analysis of archetypal images associated with witchcraft. It was revealed that in the modern culture of various peoples of the world there are archetypal images that have similarities in their psychological characteristics: Grandma the witch and the evil grandfather (Ukraine); Baba Yaga and Koshchii (Russia); witch and wizard (Western Europe), etc. These folklore images are based on historical characters of magicians, magicians, priestesses, that is, ministers of pre-Christian religious cults who possessed extraordinary abilities, magical power, and special knowledge. Etymological and lexical analysis of archetypal images showed an ambivalent interpretation: on the one hand, she is a wise priestess who knows and possesses secret knowledge, has supernatural abilities, heals, can predict the future; on the other hand, it is an evil sorcerer who brings trouble, an enemy, knows how to taunt and cast spells.

It has been established that a sorceress, sorcerer, sorcerer, witch, soothsayer, sorcerer, character, molfar, witch doctor, soothsayer, sorcerer, sorcerer, magus, priestess, magician, wonderworker, shaman – all these words have a similar semantic meaning: to practice magic, that is, to create charms and miracles, divination, healing and predicting the future, while the above functions are basically quite often did not carry a negative content.

Cultural analysis provides grounds for asserting common features at the symbolic archetypal level. All of them possess a «magical power» that enables them to use their supernatural abilities for both good and evil purposes.

Key words: archetype, witch, sorcerer, psycholinguistic analysis, initiation.

Постановка проблеми. У сучасній культурі різних народів світу існують архетипічні образи, які мають схожість у своїх психологічних характеристиках: Баба-відьма та злий Дід (Україна); баба Яга та Кощій (Росія); відьма та чаклун (Західна Європа); троль та троліха (Північна Європа); велетень-людоджер (Центральна та Східна Європа); дракон (Азія); змії (Україна, Східна Європа), тощо. В основі цих фольклорних образів стоять історичні персонажі мага, волхва, жриці, тобто служителів дохристиянських релігійних культів, які володіли надзвичайними здібностями, магічною силою, особливими знаннями. Етимологічний та лексичний аналіз архетипічних образів показав амбівалентне трактування: з одного боку – це мудра жриця, що відає та володіє потаємними знаннями, має надприродні здібності, лікує, вміє передбачити майбутнє; з другого боку – це злий чаклун, що приносить біди, ворог, вміє наврочити та зачаклувати. Аналіз наукової літератури, дає підстави стверджувати, що етимологія слів «відьма», «чаклун», «знахар», «ворожбит», «дідько» та інших на сьогодні остаточно не з'ясована. Ряд наукових джерел в тій чи іншій степені розкривають ці поняття, проте психолінгвістичний аналіз негативних архетипічних образів здійснений недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі теми архетипічних образів чаклуна та відьми ґрунтовно вивчається представниками різних наук. Так, філологи вивчають образ відьми та відьмака в українській демонології та літературі (В. Кмет); культурологи досліджують культурну ініціацію (Т. Гундорова), етнокультурні стереотипи (О. Белова), народні вірування (П. Іванов); фольклористи визначають міфопоетичні основи народного календаря (Т. Агапкина), народну демонологію та міфоритуальну традицію у слов'ян (Л. Віноградова), міфи у генезі художнього мислення (І. Зварич); філософи розробляють проблематику трансформації архетипів (Н. Лебединцева) та його міфопоетичного відтворення (О. Колесник); психологи ж акцентують увагу на трансформації героя (Дж. Кемпбелл), психологічних аспектах української етнокультурної моделі (В. Куєвда).

Мета статті (постановка завдання). З метою психологічної інтерпретації архетипічних образів

необхідно провести етимологічний аналіз, дослідити схожість та відмінність у лінгвістичних особливостей термінів.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, умовно можна розділити архетипічні образи на дві великі підгрупи, які мають провідні функції: перша група – образи, пов'язані з чаклуванням (негативна сторона – відьма, босоркан, ворожбит, чаклунка, зла баба, Баба Яга, Кощій, злий Дід, тощо) та лікуванням (позитивна сторона – знахар, шептунка, лікар, мольфар); друга група – образи, пов'язані з агресією (негативна сторона – троль, змії, велетень-людоджер, чорт, диявол, тощо) та захистом-розбоєм (позитивна сторона – повстанець, козак, характерник, голдовник, дейнека, опришок, тощо). Зазначаємо, що поділ цей умовний, і функції та семантичне значення слів часто перегукуються. У даній статті мит розглянемо образи, пов'язані з чаклуванням.

Перш за все, виділяється *негативна сторона образу чаклуна та відьми*, яка у етимологічному плані відображає: зв'язки з нечистою, завдання шкоди, чаклування, надсилання порчі та кошмарів, тощо.

Відьма – відьмак. В Академічному тлумачному словнику української мови за редакцією І.К. Білодіда [12] термін «відьма» трактується як «жінка, яка, знаючись з нечистою силою, завдає людям шкоди»; Етимологічний словник української мови під редакцією О.С.Мельничука пояснює слово «відьмак» від праслов'янського «vĕděti» – відати, знати [7, т. 1, с. 396]; «відун» від староруського «вѣдь» – знання, чари; «вищун» походить від праслов'янського «vĕstjъ» – мудрий та від «vĕděti» – знати [7], де однокореневими словами є віщий, провісник, невіста. Так, дівчина, яка вчилася знанням називались «віста» – та, що несе вісті, що походить від латинського «vidēre» – бачити або від праїндоевропейського «weid» – знати, відати, бачити; і лише після створення сім'ї та народження дитини вона могла стати «відьмою», тобто знаючою жінкою та мудрою матір'ю, духовною наставницею. Цікаво, що слово «невіста» походить від старослов'янського «невѣста» – та, яка не несе знань, тобто молода незнаюча дівчина. Цю версію підтверджує і той факт, що у стародавньому Римі богинею домашнього вогнища та родинного життя була Веста, а жрицями цієї

богині були весталки, молоді дівчата з хороших родин, які приймали обітницю безшлюбності. Існує ще одна цікава версія про походження слова «відьма» від старослов'янського «вѣдѣма» як словосполучення від «вѣдати» – знати, відати та «ма» – матір, тобто «матір, яка має знання» [17]. Як зазначає автор, до прийняття християнства це слово несло позитивне значення.

Босоркан – босорка. Серед угорців, румунів та у південно-західних говірках слов'ян вживаються лексеми жіночого роду «босорка» (угор. boszorka), «босорканя» (рум. bosorcoi), та чоловічого «босоркан» [14, с. 47]. Це міфологічний персонаж народів Карпат, це «відьма або чаклун з рисами вампіра» [13, с. 42]. Етимологію слова пов'язують з тюркським «basyrkan» – «нічний кошмар», і як зазначають дослідники, босорка об'єднує дві функції: змори (Мара, Марена), тобто функція душисти сплячих та надсилати страшні сни, та богинки – функція підміни дітей [13, с. 42].

Яритниця – вириця, чинтар – чинтарка. Науковцями відзначено різні лексеми, пов'язані з чарівництвом, на теренах України. Зокрема, на Слобожанщині зафіксована «яритниця» (єритниця), яка ймовірно походить від праслов'янського «јагъ» – весна, звідси і ярець (народна назва травня), і Ярило – бог весни, плотської любові та пристрасті [9, с. 27]. М.Войтович на протиположності «яритниці» (молодій відьмі), вказує ще й на термін «вириця» – дуже стара відьма, етимологію якого пов'язують з праслов'янським «вігъ» – вир, вирій. [3]. На Бойківщині вживаються лексеми «охварка» – відьма, ворожка, а також «очвара» та «почвара», тобто привід, потворне створіння, які, імовірно походять від слова «чвари» [2]. На Гуцульщині відьмака називають «чинтар» (жіночий аналог «чинтарка»), тобто ті, хто чинять шкоду людям.

У Словнику Б. Грінченка зустрічаються терміни «лиходільниця» – відьма, та, що діє лихо людям [11, с. 27] та «маноцівник» [11, с. 404] – чаклун, яке походить від лексеми «манівець» – манити, обхідний, невірний шлях, споріднене з російським «приманка» або ж з литовським «мопуті» – «чаклувати». Зустрічається і термін «чередільниця» – це відьма, що відбирає в корів молоко» [14, с. 179], а у гуцулів відомо про аналог чоловічого роду – чередільник [14, с. 179].

Вельва. Англійське слово «witch», що перекладається як «відьма», походить від середньо-англійського «wicche» – «чарівник, еретик, невірний» [16] та старо-саксонського «wicca», що значить «мудра», оскільки в праданні часи вони шанувалися як знавці лікувальних трав, провісники. Існує й інша версія походження цього слова: від

середньоголландського «wichele» – «зачарувати» або від прагерманського «wigulōna» – «заклинати, ворожити» [18]. Серед вікінгів відомими є вішунки, яких називали «вельва», це слово походить від давньоскандинавського «völva, vala» – посох, який є атрибутом вельви, або ж є спорідненим зі «sprákon», що походить від давньоанглійського «spræwīfe» та значить «жінка, яка ясно бачить». Ще одне з позначень вельви це «fjolkunnig» – «та, що багато знає», тобто володіє потаємними знаннями, тому їх шанували, їм відводили одне з кращих місць за столом, до них зверталися за пророцтвами та магічними діями.

Ворожбит – ворожбитка, ворожка. У етимологічному словнику української мови за редакцією О. Мельничука слово «ворожбит» загальноприйнятої етимології не має, споріднюють з слов'янським «vrazity» – шкодити чаклуванням [7, с. 427]. Н.Тяпкіна наводить фемінітив «ворожбитка» як жінку, що передбачає майбутнє. У вірші П. Чубинського є такі слова: «Моя мати ворожбитка мені ворожила: – Не йди, доню, за нелюба, бо будеш тужила». Російське слово «ворожея» походить від старослов'янського «врагъ» – чорт, диявол, ворог, а також споріднене з литовським «vaĩgas» – біда, латиським «vārgs» – хворобливий, убогий, давньопруським «warg» – злий [15]. «Гадати» та «гадалка» походить від «гадь» – знахар, провісник, споріднене з болгарським «гадкам» – припускаю, словенським «gádati, gâdam» – допитуватися, польським «gadać» – говорити, литовським «godoti» – думати [7].

Чаклун – чаклунка. Етимологія слова «чари» наводиться від праіндійського «karoti» – робити та творити або авестійського «čārā» – засіб, отже засіб для досягнення мети [15]. В етимологічному словнику української мови за редакцією О. Мельничука «чарівник» та «чаклун» походить від старослов'янського «чарь» – чари, чаклунство [7, с. 280]. Розглянемо детальніше слова: «чародій» в буквальному змісті «чари діяти», «čar-» и «dē-j», тобто робити чари, чарувати; «чарівник» дослідники виводять від діалектизму Західної України «никає» – бачить, знає, відає, тобто «чари никає» – чари знає; «чаклун» – від діалектизму Закарпаття «ун», де говорять «ун сказав», що значить – він сказав, тобто «чакл ун» – він чаклує [19].

Баба-дід. Окремо потрібно зазначити етимологію такого персонажу фольклору як українська та російська та «Баба Яга», яка має аналоги у інших народів: білорусів (Баба-Яга, Ягіня, Юга, Залізна баба), поляків (Jędza, Babojędza), сербів – Єжибаба (Ježibaba), хорватів – Баба Роба (Baba Roga), босняків – Баба Зима (Baba Zima), в Чорногорії – баба Руга, в Баварії та Австрії – баба Перхта (Берта),

німців – фрау Холле, румунів – Вижбаба (Vijbaba), угорців – відьма Богоркан (Bogorkan), італійців – Беффана (Betunia Betana). Єдиного трактування походження терміну немає. Існує версія суто слов'янського походження, де в основі лежать слова з коренем «яз-», «ез-» негативного відтінку: сербське «језа» – жах; болгарське «енза» – рана, хвороба; російське «язва» – виразка; польське «jędza» – відьма; чорногорська ж назва «руга» походить від слова «знушання».

Цікаво дослідити етимологію таких персонажів як «Бабай» та «баба». Слова «баба» походить від праслов'янського «baba» – стара жінка – та споріднене з лит. «boba» – стара. У той же час існує інше пояснення: походить від турецького «baba» – дід, батько [15]. Потрібно зазначити, що у східній культурі так називали мудрого чоловіка, стрійшину, духовного вчителя та додавали це слово до імені видатних духовних осіб, наприклад, Алібаба. На східноукраїнських землях зустрічається лексема «бабай», яка походить від татарського «бабай» та пояснюється як дід, старий, страшнисько, а «бабайка» як стара жінка [15]. Саме цими образами деколи лякали дітей, щоб ті не вставали з ліжка. Бабай має вигляд кривобокого старого, який має за плечима мішок, куди забирає неслухняних дітей.

У словнику Б. Грінченка відзначається лексема «бабиця» – це відьма, що пропасницю, студінь і горячку зелом відміє – на лісі відмовит, бабиці люті пшоном відварит», що вказує на її здатність лікувати [11, с. 59].

В українських казках часто фігурує злий Дід, який протистоїть головному герою. Походить від праслов'янського «dědъ» – стара людина, споріднено з литовським «didis» – «великий». Так, в українській казці «Котигорошко» дається його опис: «аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться», який живе у такий великій ямі, що й дна не видно, тобто це дорога «аж на інший світ». Як зазначають дослідники міфологічні витoki злого Діда походять від давньослов'янського бога Велеса – володаря підземного світу, бога торгівлі та скотарства, покровителя худоби. За однією із версій етимологія слова походить від індоєвропейського кореня «wel» – «бачити». Цікаво, що з іменем Велеса співзвучні назви казкових та билинних персонажів – великанів, венедев, його образ після хрещення Русі ототожнювався як до образу Сатани, так і до образу святого Власія, свято якого на Україні відмічається 24 лютого. На Чернігівщині та Київщині є вислів «Власові морози» та приказка «Святий Влас збиває ріг з зими!», що, на нашу думку, може свідчити про співвідношення образу Святого Власа та Діда Мороза. Аналогії

є в інших країнах світу: в Азейбарджані – Шахта Баба (дослівно – Дід Мороз), у Вірменії – Дзмер папі (Дід Зима), у Болгарії – Дядо Коледа (Дід Коляда), в Англії – Father Christmas (Батько Різдво), у Данії – Julemanden (Різдвяний чоловік), в Литві – Kalėdų senelis (Каледу сяняліс – різдвяний дідусь), у Польщі – Święty Mikołaj (Святий Миколай), у Румунії та Молдавії – Moș Crăciun (Мош Кречун – Святий Миколай), у Сербії, Чорногорії – Deda Mraz (Дід Мороз), в Узбекистані – Qor bobo (Корбобо – Сніговий Дід).

Кошунники. Відомий образ Кося Безсмертного у російських казках або Костія Бездушного – в українських, або Кося Міднобородого – у польських, походить від слово «кощій», тобто від праслов'янського «kostь» – гідота, труп, падло або ж давньоруського «костити» – поганити, бруднити, паплюжити [7]. Існує ще одна версія походження від дієслова «кошувати», що значить колдувати, ворожити Так, у релігієзнавчому словнику є термін «**кошунники**» – «віщі люди, що виконували пісні-кошуни, подібні до козацьких дум» [10, с. 65]. Кошунники оповідали про міфи та билини, які були до християнства, а також виконували міфи-кошуни під час поминок. Так, у «Слові о полку Ігоревім» згадується віщий Боян, що співає замовлянням. У російському етимологічному словнику походження наводяться також і від стародавньо-тюркського «кошці» – невільник, раб, тобто загальноновизначеної етимології слово не має [15].

Чорт, диявол, біс, дідько, демон, сатана.

Окремо потрібно зазначити такі персонажі як «чорт» – за забобонними уявленнями – надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана; «біс» – злий дух, чорт, диявол, сатана; «сатана» – уявна надприродна істота, є уособленням злого начала; біс, диявол, чорт, злий дух; «диявол» – те саме, що біс, чорт, сатана; «дідько» – те саме, що й біс; «демон» – у грецькій міфології – нижче божество, злий дух або чорт, інколи доброзичливий до людей; «шайтán» – у мусульманській міфології – злий дух; чорт, диявол [12]. Цікавим є етимологія слова «чорт». Так, згідно даним М.Фасмера воно походить від праслов'янського «čьrtъ» та споріднене з сербохорватським «črtiti, črtim» – заклинати, клясти та словенським «črt» – ненависть, ворожнеча. Синонімічні йому слова: «біс» ймовірно походить від литовського «baidyti» – лякати та «baisà» – страх; «демон» – походить від давньогрецького «δαίμων» – божество, дух; «диявол» – від грецького «διάβολος» – той, хто зводить наклепи; «сатана» – від стародавньоєв-

рейського «šātān» – супротивник; «дідько» – від праслов'янського «dēdъ» – старий, яке походить з праїндоевропейського «dhēdh» – дядько, дід, баба [15].

По-друге, виділяється *позитивна сторона образів чаклуна та відьми*, яка пов'язані зі знахарством та лікуванням. На Нижній Наддніпрянщині вживаються терміни «волошебник», «голдун» та «голдівка» – чаклуни; на Полтавщині – «колдовниці», «колдуниці» – знахарі; на Поліссі – «ковдун» та «колдуха» – знахарі, на Слобожанщині – «кудесник» – чарівник, на Гуцульщині – «мольфар» та «мольфарка», на Закарпатті – «бай» та «байля».

Бай – бая, байля. Слово «байля» трактують як «жінка, що лікує традиційними немедичними лікарськими засобами, переважно замовляннями, зашіптуванням; віщунка, ворожка, знахарка». Цікавими є також слова «бай» та «бая». Так, у словнику Б.Грінченка наводиться промовка: «Був собі бай, зніс копу яй: всім по яйцеві, тобі зносок». Етимологію наводять від або від староруського «баяти» – розповідати байки; або сербська «bajati» – страх, або від болгарського «бая» – замовляти, ворожити. Вищезазначені лексеми зустрічаються по всій території України: на Закарпатті «байля» – знахарка та «баяне» – ворожіння; на Гуцульщині вживають «байльник», «байльниця» – ворожбити та «баяти» – замовляти, зашіптувати; на Бойківщині «байла» – віщунка та «бала, балита» – ворожбит; на Наддністрянщині – «байло» трактують як балакуна; у степовій Україні відомі слова «баять» – замовляти, «баяч» – знахар, «баячка» – знахарка.

У південно-західних регіонах зафіксовано термін «балка» – ворожбит, що походить від праслов'янського «bajati» розповідати байки, замовляти (Довіра, 1991. – 91 с.). В. Войтович наводить ще лексеми «обаятель» – казкар, заклинатель. У стародавніх слов'ян зустрічається ще термін «наузник» – знахар, чарівник. Етимологія наузника походить від давньоруського слова «наузь» – амулет, оберіг. Наприклад, відомий трактат «Слово св. Івана Златоуста про тих, хто лікує хвороби волхованням і наузами».

Врач, лікар – лікарка. Російське слово «врач» походить від старослов'янського «врачь» – знахар, лікар [7, с. 423], яке походить від дієслова «врать», що раніше трактувалося як просто говорити, заговорювати, його споріднюють з болгарським «врач» – колдун, сербохорватським «врач» – провидець, чарівник, чаклун, а «врачіті» – ворожити, гадати, пророкувати, лікувати знахарством [7]. Українське ж слово «лікар» походить от праслов'янського кореню «lěкъ» – ліки, що прийшло з германських мов: гот-

ської «lēkeis» – лікар, lēkinōn» – ціляти, англосаксонської «læse» – лікар, шведської «läkare, läka» – ціляти [7], тобто в основі своїй ці слова не мали негативного значення, а, навпаки, сприймалися позитивно та позначали знаючу людину.

Знахар-знахарка. У етимологічному словнику слово «знахар» походить від слов'янського «знаха», що спочатку вживалося у значенні «як той, що знає», а потім вже тлумачилося як «знатник» – чаклун; «цілитель» – від праслов'янського «сѣлити» – цілювати, тобто робити цілим, лікувати [7].

Зелейник – зелейниця, травник – травниця. Ще зі язичницьких часів відомі архаїзми «зелейник» та «зелейниця», які походять від застарілого «зеле», тобто, той, хто лікує та чарує зіллям, саме про них є згадки у «Слові св. Єфрема про книжне навчання». Також існують лексеми «травник» та «травниця», наприклад навіть зараз роблять мотанки ляльки-травниці, власне цілительниця, знахарка, яка збирає та виготовлює лікувальні відвари з трав.

Волхв, волишебник – волишебниця, Етимологія російського слова «волишебник» походить від старославянського «вльшьба» – колдовство, де спільнокореневим словом є «волхв» – чарівник, чаклун, провісник – походить від старослов'янського «вльхвъ» – маг та від болгарського «вльхва» – чаклун та пов'язане з дієсловом «вльсноути» – бурмотати, тобто той, хто говорить незрозумілими словами [15]. Зустрічаються і відповідники жіночого роду – «волхвиня», а у південно-західних говірках зафіксована лексема «воловник» [13]. У дохристиянські часи волхви виконували роль провидців та лікарів, головним засобом магичної сили яких було слово. Так, у Київській Русі волхва називали ще «врачом», у фінській мові є слово «velho» – чародій, у болгарській мові «магьосник» – чарівник, маг.

Жрець-жриця. Потрібно розглянути і етимологію слова «маг», що походить від грецького «magos» – жрець та споріднене зі старокитайським – шаман [7]; у свою чергу «жрець» походить від старослов'янського «жърѣти (жрѣти), жърж» – здійснювати жертвоприношення, поклонятися комусь; «шаман» – або від евенського «šaman» – буддистський монах [15] або від праїндоевропейського «samáuati» – заспокоювати [7].

Колдун – колдунка. Слово «колдун», яке споріднене з литовським «kalbà» – мова, латишським «kalada» – шум, сварка [7], вживається у значенні словесної практики – заговорювати, заклинати. Потрібно зазначити, що українських козаків-характерників називали «голдівник» від дієслова «голдувати», тобто колдувати [7].

Віжлун – віжлунка. Як зазначає Н. Хобзей у південно-західних говірках ворожку називають «*брехачка*», а провісницю, ту, що передбачає майбутнє – «*віжлунка*», яка споріднена із праслов'янським «*vedeti*» – знати [14].

Характерник – характерниця. Загалом на українських землях чаклуни відомі як козаки – характерники, химородники. Так, відомі легенди «Характерник Кравчина», «Характерник Оврам із острова Білого», «Химородник Хвесько». Розглянемо походження слова «*характерник*», на санскриті «*харе (хара)*» – це божа снага, а «*никай*» як діалектизм «*бачити*», тобто це той, хто хару знає, хару бачить, тобто володіє божими вміннями [11], так само як і знахар. Лексема «*химородник*» походить від слова «*химорода*» – чаклунство, дивацтва, вигадка, «*химородити*» – вигудувати щось неприйнятне, незрозуміле [20]. Наприклад, П.Куліш в історичному романі «Чорна рада» наводить такі слова: «Отсе не удавай із себе химородника, не бурли, як кабан у кориті. Зустрічається і термін «*химородь*»: як пише Л.Костенко «І десь хихоче химородь лісна, що я до тебе по снігах не втраплю».

Мольфар – мальфівниця. На Гуцульщині зустрічається лексема «*мольфар*». Походження слова «*мольфар*» неясне: деякі дослідники споріднюють його з італійським «*malfare*» – робити зло [12], інші наводять походження від давньослов'янського «*мольфа*», що значить чаклування, чари, зачарований предмет, а «*мальфівниця*» – відьма [7]; треті вказують на спорідненість з праслов'янським «*мльва*» – молва, говорити. У словнику Б.Грінченка дається наступне значення – «злий дух, різновид чорта» [11, с. 443].

Бамбор. У Західному поліссі, як зазначає Н. Тяпкіна, вживається слово «*бамбор*» – ворожбит, етимологія якого неясна, припускається, що від лексеми «*бамбалка*» – «дерев'яний пристрій, яким ударяють у бубон» [13].

Примівник, шептій – шептуха. Як зазначає Н.Хобзей на Гуцульщині зустрічається терміни «*примівник*», «*шептій*», «*шептальник*» – той, хто замовляє та лікує за допомогою слів, нашіптувань [14, с. 156–157]. Наприклад, у творі В. Дрозда «Убивство за сто тисяч американських доларів» є такі слова: «Усі Маринчині писання про рід Макух – шептальників, знахарок, поліських віщунів – самі фантазії задля реклами тільки».

Чудотворець, кудесник. Етимологія слова «*чудо*» та похідні від нього «*кудесник*», «*чудотворець*», «*чудовисько*» походить від праслов'янського «*čudo*» – чудо, чари, при цьому ці слова протилежні за своїм лексичним значен-

ням: так, чудотворець та кудесник – це ті, хто творить чудеса, щось надзвичайне, а чудовисько – це страшне та небезпечне казкове створіння, де гіпонаміма є дракон, орк, троль.

Обавник – обавниця. Зустрічається і термін «*обавниця*», етимологія якого є неясною. Так, одні трактують його як запозичене з праслов'янської «*обавникъ*» – ворожбит, волхв, лікар. Інші споріднюють його з польської «*obawa*» – «*неспокій у передчутті зла*» [21]. Треті – від старослов'янського слова «*обавить*», «*обаять*», тобто зробити добре тим, хто поряд, зачарувати. У східних слов'ян обавниця схожі з образом Берегині, а у південних слов'ян з образом Віли [22]. Ось як описують *Берегиню* у легенді: «І Краса засяяла докруз, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її віншувати і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил. ... і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.», тобто основна функція Берегині – оберігати, захищати від злого.

Натомість, *вилы* – це давньослов'янські міфічні діви, покровительки чародійок, основна функція яких віщувати життєвий шлях людини, тому їх часто називали суженицями, сивилами, сестриницями. Етимологія слово «*вила*» походить від слова «*вити*» – плести, скручувати, тобто та, яка «*пряде хмарові куделі*» й тягне них золоті нитки блискавиць» [23]. Вони наділяли душу новонародженого натхненням, опікувалися неміними та сиротами, вміли лікувати душу. Згідно літописів, Вилу уявляли як струнку дівчину з довгим золотавим волоссям, вдягнуту у білий одяг, часто з лебединим крилами. В сучасній українській мові зустрічається примовка «Вродлива як Вила» [9, с. 7].

Висновки. Архетипічні образи антигероїв – відьми та чаклуна – умовно можна виділити основну характеристику вони володіють «*магічною силою*», яка дає їм можливість використовувати свої надприродні здібності як на добро, так і на злі справи. Вони мають надзвичайну силу, яку важко перемогти звичним способом; здатність перевтілюватися у іншу істоту; літати; провідити майбутнє; зачарувати; володіють безсмертям; вміють лікувати травами та зашіптуванням. На символічному архетипічному рівні це свідчить про надзвичайну силу, як фізичну, недарма ж вони чарівники так і психічну, оскільки володіють паранормальними здібностями.

Список літератури:

1. Бабай – проєкт, присвячений «темному» мистецтву. URL: <https://babai.co.ua/articles/bila-dama-boginya-berta-pani-khurdelitsya-ta-inshi-zimovi-geroini>).
2. Брус М. П. Б89 Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
3. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 240 с.
4. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. Київ : Довіра, 1991. 91 с.
5. Дѣдъ, Дѣдусъ, Дѣдусь, Дидонько. Історичний словник українського язика. Т. 1. Зошит 2: Глу–Жял / Під ред. проф. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; Всеукраїнська академія наук, Науково-дослідний інститут мовознавства, Словниковий сектор. Харків; Київ: Українська радянська енциклопедія, 1932. С. 714–855. URL: <https://archive.org/details/1.2.1932/page/528/mode/2up?view=theater>.
6. Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 638 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982.
8. Коваленко Л. Т. Українська література: підручник для 5 класу загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. 257 с.
9. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Український письменник, 1993. 62 с.
10. Релігієзнавчий словник. Київ : Четверта хвиля, 1996. 389 с.
11. Словник української мови : [у 3 т.] / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. Київ : Гроно, 1927–1928. 470 с.
12. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh.
13. Тяпкіна Н. І. Демонологічна лексика української мови: дис... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2006. 211 с.
14. Хобзей Н. Матеріали для дослідження української демонології (Фольклористичний і мовознавчий аспекти їх збирання). Українська історична та діалектна лексика. Зб. наук. праць Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Вип. 3. Львів, 1996. С. 181–186.
15. Фісак І. Динаміка структури художнього образу в аспекті дихотомії світло й темрява (на матеріалі повістей збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» Гоголя М. В.). Полтава : Філологічні науки, 2017. 39 с.
16. Cambridge Academic Content Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/>.
17. Murray M. The Witch-Cult in Western Europe: a study in antropology / Margaret Alice Murray. – Oxford : UK Oxford University Press / Clarendon Press, 1921. 304 p.
18. Wichelen. URL: <https://en.wiktionary.org/wiki/wichelen>.
19. Клос А. І. Характерництво в духовній культурі Запорозького козацтва. URL: <https://www.svit.in.ua/stat/st21.htm>.
20. Химорода. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=химорода>.
21. Обава URL: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/Обава>.
22. Українська міфологія : народні вірування, демонологія, космогонія. за ред. А. П. Пономарьова. URL: <https://spadok.org.ua/davniviruvannya/narodni-viruvannya-demonolohiya-kosmohoniya>.
23. Вили (міфологія). Велика українська енциклопедія. Про Україну та світ – доступно. URL: [https://vue.gov.ua/Вили_\(міфологія\)](https://vue.gov.ua/Вили_(міфологія)).

References:

1. Babay – proyeckt, prysvyachenyy «temnomu» mystetstvu [Babay is a project dedicated to «dark» art.] Retrieved from <https://babai.co.ua/articles/bila-dama-boginya-berta-pani-khurdelitsya-ta-inshi-zimovi-geroini> [in Ukrainian].
2. Brus, M. P. (2019). Feminityvy v ukrayins'kiy movi: heneza, evolyutsiya, funktsionuvannya [Feminitives in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning]. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University. [in Ukrainian]
3. Voytovych, V. M. (2002). Ukrayins'ka mifolohiya [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
4. Holovats'kyu, Ya. (1991). Vyklady davn'oslov'yans'kykh lehend, abo mifolohiya [Expositions of ancient Slavic legends, or mythology]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]
5. Dѣd", Dѣdus", Dѣdus', Dydon'ko. Istorychnyy slovnyk ukrayins'koho yazyka (1932). [Grandfather, Dędus, Grandfather, Didonko. Historical dictionary of the Ukrainian language]. T. 1. Kharkiv; Kyiv. Retrieved from <https://archive.org/details/1.2.1932/page/528/mode/2up?view=theater> [in Ukrainian]
6. Zhayvoronok, V. V. (2006). Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury: Slovnyk-dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]
7. Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy (1982). [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian]
8. Kovalenko, L. T. (2013). Ukrayins'ka literatura: pidruchnyk dlya 5 klasu zahal'noosvit. navch. zakladiv.

[Ukrainian literature: a textbook for the 5th grade of general education. education institutions]. Kyiv; Osvita [in Ukrainian]

9. Plachynda, S. (1993). Slovnyk davn'oukrayins'koyi mifolohiyi [Dictionary of ancient Ukrainian mythology]. Kyiv : Ukrayins'kyu pys'mennyk [in Ukrainian]

10. Relihiyevnavchyy slovnyk (1996). [Dictionary of religious studies]. Kyiv: Chetverta khvylya [in Ukrainian]

11. Slovnyk ukrayins'koyi movy (1927–1928). [Dictionary of the Ukrainian language], Kyiv: Horno [in Ukrainian]

12. Slovnyk ukrayins'koyi movy (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian language] : Kyiv : Naukova dumka. Retrieved from http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh [in Ukrainian]

13. Tyapkina, N. I. (2006). Demonolohichna leksyka ukrayins'koyi movy [Demonological lexicon of the Ukrainian language], Zaporizhzhya. [in Ukrainian]

14. Khobzey, N. (1996). Materialy dlya doslidzhennya ukrayins'koyi demonolohiyi (Fol'klorystychnyy i movoznavchyy aspekty yikh zbyrannya) [Materials for the study of Ukrainian demonology (Folkloristic and linguistic aspects of their collection)]. Ukrayins'ka istorychna ta dialektna leksyka – Ukrainian historical and dialect vocabulary. V. 3. Lviv.

15. Fisak, I. (2017). Dynamika struktury khudozhnoho obrazu v aspekti dykhotomii svitlo y temriava (na materialy povistei zbirky “Vechory na khutori bilia Dykanky” Hoholia M. V.) [The dynamics

of the structure of the artistic image in the aspect of the dichotomy light and darkness (based on the material of the stories from the collection “Evenings on the Farm near Dykanka” by M. V. Gogol)]. Poltava : Filolohichni nauky, 39 s.

16. Cambridge Academic Content Dictionary Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/>

17. Murray, M. (1921). The Witch-Cult in Western Europe: a study in antropology / Margaret Alice Murray. – Oxford : UK Oxford University Press / Clarendon Press, 304 p.

18. Wichelen. Retrieved from <https://en.wiktionary.org/wiki/wichelen>

19. Klos A. I. Kharakternystvo v dukhovniy kul'turi Zaporoz'koho kozatstva [Characterization in the spiritual culture of the Zaporozhian Cossacks]. Retrieved from <https://www.svit.in.ua/stat/st21.htm>

20. Chemoroda. [Chimoroda]. Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=химорода>

21. Obava [Apprehension]. Retrieved from <https://goroh.pp.ua/Етимологія/Обава>

22. Ukrainska mifolohiia : narodni viruvannia, demonolohiia, kosmohoniia [Ukrainian mythology: folk beliefs, demonology, cosmogony]. za red. A. P. Ponomarova. Retrieved from <https://spadok.org.ua/davniviruvannya/narodni-viruvannya-demonolohiya-kosmohoniya>

23. Vyly (mifolohiya). Velyka ukrayins'ka entsyklopediya. Pro Ukrayinu ta svit – dostupno [Pitchforks(mythology). Great Ukrainian Encyclopedia. About Ukraine and the World – available]. Retrieved from [https://vue.gov.ua/Вили_\(міфологія\)](https://vue.gov.ua/Вили_(міфологія))

© Р. І. Сірко, В. І. Слободяник, А. В. Слободяник, 2024

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 17.12.2024

Прийнято до публікації 18.12.2024